

Boček, Vít

[Holzer, Georg. Historische Grammatik des Kroatischen: Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2008,
vol. 57, iss. A56, pp. 268-271

ISBN 978-80-210-4617-7

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100781>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Georg Holzer: Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache. Frankfurt am Main: Peter Lang 2007. (Schriften über Sprachen und Texte. 9.) 156 s. ISBN 978-3-631-56119-5.

V jazykovědě se čas od času objeví kniha, jejíž název a tím i deklarované zaměření nevyovídají zcela přesně o tom, v čem tkví její největší význam. Mezi takové patří i poslední kniha vídeňského slavisty Georga Holzera. Ačkoli zde skutečně pojednání o historickém hláskosloví chorvatštiny najdeme, zdá se, že hlavní přínos knihy spočívá v něčem jiném, a sice v obrácení pozornosti slavistů na problematiku nejstarších románských výpůjček ve slovanských jazycích. Ze čtyř stovek slov, které autor používá jako doklady jednotlivých slovanských hláskových změn, tvoří slova románského původu plnou třetinu. Ačkoli motivace k zařazení právě těchto slov v knize explicitně vyjádřena není, je nasnadě: podoba starých (praslovanských či obecněslovanských) výpůjček nejen románského, ale i germánského či keltského původu slouží slavistice jako jedno z vodítek k určení relativní chronologie (pra)slovanských hláskových změn. K tomu je ovšem zapotřebí mít také chronologii změn jazyka, z něhož se přejímá; teprve poté se může přistoupit k sladění těchto dvou řad v jednu (pěknými příklady takové práce jsou Holzerovy studie z oblasti kontaktu slovansko-germánského a slovansko-baltského, viz Holzer 2001, 2006). Aby mohl ukázat konkrétní podobu románského slova, jež bylo zdrojem přejetí, nezbylo tedy vlastně autorovi nic jiného, než zařadit do knihy jednak samostatnou kapitolu o hláskových změnách proběhnuvších v románském dialektu, jenž byl v kontaktu se slovanským jazykem na území dnešního Chorvatska, jednak kapitolu o slovanských hláskových substitucích za hlásky románské. Právě uvedeným otázkám se chceme v této recenzi věnovat podrobněji. Holzerovým výkladům historického hláskosloví chorvatštiny se jistě dostane zhodnocení od povolanějších, než je autor těchto řádků (vzpomeňme ostatně například Kortlandtovu polemiku s jinou Holzerovou prací blízkého zaměření, viz Holzer 2005, Kortlandt 2006).

V *Předmluvě* autor uvádí hlavní rozdíl mezi svou prací a staršími historickými gramatikami chorvatštiny, Leskienovou (1914) a Jurišićovou (1944). Zatímco uvedené práce popisovaly, z jakých původních praslovanských hlásek povstaly jednotlivé hlásky chorvatského jazyka, Holzer postupuje podle jednotlivých hláskových změn, buduje jejich relativní chronologii. Jinak řečeno, starší gramatiky se vlastně omezily na pouhou deskripci, zatímco Holzer konstruuje určitý model.

V *Úvodu* knihy (s. 15–30) se dočteme o charakteru jazykových útvarů, o nichž se v knize pojednává. Ze slavistické strany zde Holzer navazuje na řadu svých starších prací (viz zejména Holzer 1995 a 1997), v nichž rozvinul koncepci o třech fázích vývoje slovanštiny: pro jazyk Slovanů v jejich pravlasti a během jejich migrace má termín „Vorurslavisch“, pro jazyk Slovanů v době ukončení a krátce po slovanské expansi (kolem roku 600 po Kr.) termín „Urslavisch“ a pro časově následující útvar termín „Gemeinslavisch“, případně též „Nachurslavisch“ (asi do r. 1200). Zatímco první dvě fáze představují prajazyk, tj. jednotný jazyk bez nářečních rozdílů, ve třetí fázi probíhá řada hláskových změn, které způsobují nářeční diferenciaci. Tento útvar tak lze považovat za „vše-slovanské nářeční kontinuum“. Jednotlivé dialekty tohoto celku jsou chápány jako přechodné mezi svými sousedy, neboť šlo o geograficky souvislý jazykový celek; slovanským jazykem se hovořilo i v oblastech dnešního Rakouska, Maďarska a Rumunska a teprve později došlo k překrytí tamních slovanských dialektů neslovanskými jazyky. V této souvislosti Holzer připomíná jistě „jihoslovanské“ rysy středoslovanských nářečí a naopak některé „severoslovanské“ rysy slovinských dialektů v Korutanech. V tomto světle pak autor nevidí jihoslovanskou jednotu jako genetickou, ale spíše geografickou. Také u chorvatských dialektů je lépe uvažovat nikoli o jednotě dané geneticky, ale spíše sociologicky (dialekt je to, co není Standardsprache).

Kromě jazykového útvaru, z něhož se postupně utvářela chorvatština, existovaly ovšem na uvažovaném území ještě další jazyky. Šlo jednak o dva jazyky liturgické, latinu a církevní slovanštinu, jednak o autochtonní románský dialekt, vyvíjející se na chorvatském území z tamní vulgární

latiny. Jeho stopy máme zachovány v dalmatštině a istrijištině (teprve v první polovině druhého tisíciletí se chorvatština dostává i do kontaktu s benátštinou a istroromunštinou).

Právě vývoj tohoto uvažovaného románského dialektu popisuje Holzer v kapitole *Die Lautgeschichte vom Lateinischen zum Romanischen* (s. 31–40). Znázornil jej posloupností dvanácti hláskových změn: **I** $v > \beta$, **II** $kt, ks > \zeta t, \zeta s$, **III** odpadnutí konsonantů v různých pozicích, **IV** změna i, e před vokálem v, j , **V** vypadnutí vokálu nepřízvučné slabiky, **VI** přestavba vokalického systému (zánik protikladu délky, vznik protikladu zavřenost : otevřenost), **VII** jotace ($Cj > C'$), **VIII** asibilace $t' > ts, d' > dz, j > dz$, **IX** zdloužení přízvučného vokálu v otevřené penultimě, **X** $tl > kl$, **XI** $\bar{o} > \bar{u}$, **XII** $\zeta > j$. Prvních devět změn proběhlo podle Holzera ještě před prvními kontakty románského obyvatelstva se Slovany, poslední tři během prvních kontaktů.

Následuje kapitola *Slavische Substitutionen für romanische Lautungen* (s. 41–48). Najdeme v ní následující substituce: **1** případy, kdy se románská hláska na slovanské půdě nijak nereflakuje (nejčastěji jde o to, že se geminátá reflektuje jako jednoduchý konsonant), **2** rom. $ts, dz > sl. \check{c}, d\check{z}$, popř. c, dz , **3** rom. $C' > sl. Cj$, **4** rom. $f > sl. p$, **5** rom. $\beta > sl. b$, popř. v , **6** rom. $\zeta > sl. x$, **7** substituce vokálů: a) krátkých: rom. $i, e > sl. i, e$, rom. $u, o > sl. u, o$, rom. $a > sl. a$; b) dlouhých: rom. $\bar{i}, \bar{e} > sl. \bar{i}, \bar{e}$, rom. $\bar{u} > sl. \bar{u}$, rom. $\bar{o} > sl. \bar{o}$, rom. $\bar{a} > sl. \bar{a}$, **8** získání akutu u dlouhých přízvučných slabik. Jako krátký exkurs zařadil autor na konec kapitoly poznámky o substitucích morfologických.

Románské změny a hláskové substituce, jež uvádí v těchto dvou kapitolách, dokládá autor množstvím přesvědčivých příkladů. Přesto některé výklady nejsou zcela bezproblémové. V prvé řadě je možno mít dvě námitky proti Holzerovu pojetí vzniku nové románské kvantity vokálů. Zaprvé není jasné, proč omezil zdloužení přízvučného vokálu v otevřené slabice pouze na slabiky předposlední (**IX**). Románský materiál nejen dalmatský ukazuje, že ke zdloužení docházelo v jakékoli přízvučné otevřené slabice, tedy i v antepenultimě. Kdyby se autor přidržel této skutečnosti, vyložil by více slov jako pravidelných. Například u lat. *címicum* > rom. **kímike* > sl. **kímikū* > **kimьkь* > ch. *kimak* (s. 104) nebo u lat. *diáconus* > rom. **dzákonu* > sl. **džākūnū* > **zakьnь* > ch. *žakan* (s. 141) by již délka v první slabice nebyla „unerwartet“. Zadruhé je nejistá datace této změny. Holzer ji zařazuje jako poslední z románských změn, které proběhly před začátkem kontaktu se Slovany, proběhla tedy podle něj, byly-li u daného slova splněny vymezené podmínky pro její uskutečnění, u všech románských výpůjček do slovanštiny. Snad je pravděpodobnější o něco pozdější datace této změny, což by umožnilo počítat s tím, že v některých velmi raných výpůjčkách do slovanštiny se ještě nerefletovala. Konkrétně by to pomohlo Holzerovu modelu (autor např. tuto změnu mlčky popínl u lat. *Vegium* > rom. **bege* (čekali bychom zdloužení a potom rom. $\bar{e} > sl. \bar{i} > i$) > sl. **Bígi* > **Bьgь* > ch. *Bag* (s. 90)) i námi výše navrženému rozšíření platnosti změny na všechny otevřené přízvučné slabiky (pravidelně by zůstalo lat. *cicerem* > rom. **kěkerę* > sl. **kikiri* > **kьkьrь* > čak. *cacar* (s. 93) s tím, že bylo přejato před proběhnutím změny). V širším ohledu se dále jeví pozdější datace této změny jako možný klíč k vysvětlení některých jiných románských výpůjček z této doby, o nichž Holzer nepojednává. Například sl. **(j)bstьba* < **istūba* < rom. **estūfa*/**estūpa* nebo sl. **ocьtь* < **akitū* < rom. **aketu* < lat. *acētum* bychom mohli vyložit jako starší přejetí před vznikem nové románské kvantity, zatímco například sl. **misa* < **mīsa* < rom. **mēsa* < **mesa* < lat. *mēnsa* nebo sl. **pogantь* < **pāgānū* < rom. **pagānu* < **pagānu* < lat. **pāgānus* jako výpůjčky o něco mladší, v nichž se už tato románská změna reflektuje. To je ovšem návrh, který bude třeba podpořit detailnějším studiem konkrétních slovanských i románských slov.

Ne zcela přesvědčivý je také Holzerův výklad substituce románského ts, dz (**2**):

a) románské dz považuje autor za hlásku velmi ranou, která se podle něj reflektovala na slovanské půdě dvěma hláskami v závislosti na době přejetí. Pro nejstarší románské výpůjčky ve slovanštině počítá se substitucí rom. $dz > sl. d\check{z} > \check{z}$ (např. lat. *lapidea* > rom. **lapēdza* > sl. **lapīdžā* > ch. *lopiža*), protože jde o přejetí z doby, kdy slovanský konsonantický systém ještě neměl dz a hláskově nejbližší románské hlásce bylo slovanské $d\check{z}$ jako výsledek první palatalizace. Pro výpůjčky z doby,

kdy již ve slovanském konsonantismu existovalo *dz* jako výsledek druhé palatalizace, pak uvažuje o substituci rom. *dz* > sl. *dz* > *z*, avšak uvádí na ni pouze jediný doklad, a to rom. **Dzādra* > sl. **Dzādrū* > ch. *Zadar* (případně alternativní cesta rom. **Dzāder* > sl. **Dzādirū* > ch. *Zadar*, s. 140). Historické románské hláskosloví ovšem učí, že původní latinské hlásky, z nichž se vyvinulo Holzerem uvažované *dz*, tj. skupina *di-* před vokálem, *j-* a náslovné *g-* před předními vokály, prošly stádií 'ǵ (znělá mediopalatální semiokluziva, sr. Lausberg 1967–1969, 2, 26, 56, 61) > *dž*, a to patrně stále na celém románském území. Teprve pak začíná samostatný vývoj na jednotlivých územích. V některých oblastech toto *dž* zůstává, někde se mění v *ž*, jinde v *dz* a to dále v *z* (sr. Rohlfs 1949, 264–270, 302). Zdá se proto pravděpodobnější, že slovanské *dž* (případně už *ž*) bylo většinou reflexem románského *dž* (případně už *ž*). Ch. *Zadar* pak může být přejímkou z jiného románského dialektu. Tento výklad by umožnil posunout přejetí některých slov do pozdější doby, což je rovněž žádoucí – např. se nezdá pravděpodobné, že by ch. *žakan* jakožto křesťanský termín bylo přejato už před druhou palatalizací velár.

b) na substituci rom. *ts* > sl. *c* neuvádí autor ani jeden doklad. Zdá se, jako by jej k úvahám o ní vedla spíše snaha po symetrii se substituenty románského *dz*. K jejich problematičnosti ovšem sr. výše.

Vlastní výklad chorvatského historického hláskosloví podává autor v kapitole *Die Lautgeschichte vom Urslavischen zum Kroatischen* (s. 49–88). Sestavil v ní relativní chronologii jedenasedmadesáti hláskových změn. Z toho prvních čtyřicet devět (od třetí palatalizace velár po zánik slabých jerů) spadá v jeho periodizaci do období obecněslovanského, bude tedy zajímat nejen kroatisty, ale slavisty vůbec.

Podstatnou část knihy tvoří *Glosář* (s. 89–144), v němž jsou v abecedním sledu seřazena všechna chorvatská slova, která sloužila v předchozích výkladech jako příklady jednotlivých změn. U každého slova je ukázáno, jakými změnami ve svém vývoji prošlo. Nejde však o pouhou sumarizaci již dříve uvedených výkladů. Holzer totiž ve výkladových kapitolách používá osobitě značení prozodických rysů: přízvuk, délku a intonaci rozepisuje analyticky, tj. pro každý jev používá samostatný znak. Přízvuk značí podtržením, délku makronem, intonaci tečkou. Jeho zápis se má k zápisu tradičnímu takto: $\bar{a} = \grave{a}$, $\bar{a} = \acute{a}$, $\bar{a} = \grave{a}$, $\bar{a} = \acute{a}$, $\bar{a} = \grave{a}$. Naopak v glosáři zvolil tradiční zápis, a čtenář tak má možnost místy ne snadno stravitelný autorův zápis porovnat s oním v obvyklé podobě.

Knihu uzavírá *Seznam citované literatury* (s. 145–156).

V nejnovější knize se Holzerovi podařilo šťastně spojit několik témat, jimiž se zabývá už řadu let. Jde o problematiku slovanských hláskových změn v dlouhém časovém rozpětí, otázku kontaktu Slovanů s jinými etniky, zkoumání místních jmen. Spojil je v kompaktní model, který má velkou explikativní sílu a který navíc skýtá mnoho prostoru pro hlubší promýšlení nastolených problémů i širší domýšlení problémů nenastolených.

Literatura

- Holzer, Georg (1995): Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 41, 55–89.
- Holzer, Georg (1997): Zum gemeinslavischen Dialektkontinuum. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 43, 87–102.
- Holzer, Georg (2001): Slavisch-deutsche Lautgeschichte im österreichischen Kontaktbereich. *Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences* 36, 91–109.
- Holzer, Georg (2005): Zur relativen Datierung prosodischer Prozesse im Gemeinslavischen und frühen Kroatischen. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 51, 31–71.
- Holzer, Georg (2006): Methodologische Überlegungen zur Auswertung der slavisch-baltischen und slavisch-finnischen Lehnbeziehungen für die slavische Siedlungs- und Lautgeschichte. In: *Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology* (Conference at Lammi, 22nd–25th September 2005). Ed. J. Nuorluoto, Helsinki, 128–139. (Slavica Helsingiensia. 27.)

- Kortlandt, Frederik (2006): On the relative chronology of Slavic accentual developments. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 52, 25–41. (<http://www.kortlandt.nl/publications/art233e.pdf>)
- Lausberg, Heinrich (1967–1969): *Romanische Sprachwissenschaft. I. Einleitung und Vokalismus*. Berlin 1969, *II. Konsonantismus*. Berlin 1967.
- Rohlf, Gerhard (1949): *Historische Grammatik der Italienischen Sprache. I. Lautlehre*. Bern.

Príspevek vznikl v rámci projektu MŠMT ČR LC546.

Vít Boček
vitbocek@gmail.com

Studiji z onomastyky ta etymolohiji 2007. Nacional'na akademija nauk Ukrainy. Instytut ukrajyns'koji movy. Kolektyv avtoriv. Vidp. redaktor V. P. Šul'hač. 433 s. Kyjiv 2007. – ISBN 978-966-02-4236-4.

Ukrajinský sborník věnovaný aktuálními otázkám onomastiky a etymologie je už tradičně členěn na tři části.

V první části jsou příspěvky věnované onomastice. Část prací pojednává o historickém rozvrstvení, stratigrafii nebo morfologické a fonetické problematice: **V. V. Lučyk** (*Kyjev*) se zabývá mimojazykovými faktory, které často pomáhají stanovit reálné motivační souvislosti v oikonymii, v principech a způsobu nominace oikonym. – **Inna B. Caralunga** (*Chmelnyckyj*) se věnuje stabilním oikonymickým modelům na *-any/-jan* v ukrajinštině a jejich vývoji od 14. do 20. století. Všíma si neologismů i zaniklých oikonym. – **Ljudmyla N. Rado** (*Ternopol*) se zabývá stratografií oikonym končících na **-jb*, **-je*, **-ja* na území Ukrajiny. – **Z. O. Kupčynská** (*L'vov*) srovnává výskyt ukrajinských oikonym na **-jb* do konce 14. a od 14. do konce 20. stol. Ze dvou přiložených map je patrné, že oikonyma tohoto typu se nejčastěji vyskytují v příhraničních oblastech s Běloruskem a Ruskem. – **A. P. Sobuckyj** (*Kyjev*) nachází v oikonymech s **-jb* ve Vinnycké oblasti dávná antroponyma (*Hupec + jb* → *Hupča*). – **J. P. Red'kva** (*Černivci*) vychází z historických pramenů 14.-20. stol. a zachycuje rozdíly ve fonetické transkripci *z h g* v ukrajinštině a v polštině.

Někteří autoři se zabývají motivací vzniku oikonym, vzájemným vztahem oikonym a antroponym, oikonym a anoikonym a oikonym a apelativ: – **S. O. Verbyč** (*Kyjev*) se zabývá etymologicky neprůhlednými zakarpatskými oikonymy z Ivano-Frankovské oblasti, u nichž uvádí vlastní výklady. – **M. M. Haborak** (*Ivano-Frankovsk*) uvádí velký počet starých oikonym ze Zakarpatské Ukrajiny, která jsou utvořena od kompozitních osobních jmen. Některá zaniklá kompozitní jména jsou zachycena pouze v nich. – Také **H. D. Pančuková** (*Ternopol*) zkoumá na materiálu Slovníku heohrafičnych nazv Ukrajiny (2001) ukrajinská kompozitní oikonyma a funkci adjektiv v nich. Vedle hodnotící funkce (velikost objektu oikonyma, jeho stáří, postavení v krajině aj.) mají tato adjektiva často také funkci posesivní. – **Natalija M. Hereta** (*Chmelnyckyj*) se zabývá slovtvorbou starých oikonym na severu Chmelnycké oblasti, utvořených od antroponym různého typu – od starých csl. vlastních jmen, od příjmení nebo přezdívek. – **V. V. Kotovyčová** (*Drohobyč*) dělí oikonyma Žydačivského okresu Lvovské oblasti na vzniklá toponymizací apelativ, sufixací patronym, etnonym nebo názvů profesí. – **Ljubov L. Dyka** (*Chmelnyckyj*) řeší problematiku oikonym ve Vinnycké oblasti, utvořených od slovanských vlastních jmen. – **I. V. Jefymenková** (*Kyjev*) představuje 22 toponym ze 17. stol., vzniklých toponymizací antroponym na území dnešní Černigovské, Kyjevské, Čerkaské a Žitomirské oblasti. – **O. V. Ivaněnko** (*Kyjev*) uvádí 30 oikonym odvozených z autochtonních antroponym a křesťanských propriet v Sumské oblasti, která je specifická prolináním ukrajinské slovní zásoby s běloruštinou a ruskými dialekty. – **S. A. Popov** (*Voroněž, Rusko*) zkoumá oikonyma v ruské Voroněžské oblasti od 16.–17. stol., kdy zde probíhala etnokulturní integrace přistěhovalých Ukrajinců a domácích Rusů. Na oikonymech je patrný vliv ukrajinských antroponym, zafixována jsou i některá ukrajinská